

Cinsiyet Anlayışının İslam Kültüründeki Yeri: Geleneksel ve Modern Yaklaşımlar

Dr. Benjamin Phillip

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Din Sosyolojisi Anabilim Dalı

Özet

Bu çalışmada biyolojik ve toplumsal öğrenme temelli cinsiyet yaklaşımlarına dair tartışmalar özetlenmiş, cinsiyetin çoğunlukla toplumsal olarak inşa edildiği kabulüne dayalı olarak dinin; özellikle de İslam'ın bu konudaki yaklaşımı kadınlık üzerinden irdelenmiştir. Buna göre İslam cinsiyete dair geleneksel ataeril değerlerin hâkim olduğu bir kültür içerisinde ortaya çıkmış ve kadınları çoğunlukla ikincilleştiren bu geleneği çeşitli yönleriyle eleştirmiş, kadınları güçlendirme potansiyeli taşıyan ilkeler ortaya koymuştur. Fakat özellikle peygamberin vefatından sonra eril değerler bu potansiyelin üstünü örtmeye, kadınları değersizleştiren söylem dinsel alanı gittikçe artan bir şekilde etkisi altına almaya başlamıştır. Müslümanların modernleşme deneyimleri ve şehirleşme etrafındaki tecrübeleri vb. etmenler ise mevcut geleneğin toplumsal cinsiyete duyarlı değerler eşliğinde yeniden okunması yönünde eleştirel bir tavır ve yeni bir birikim ortaya çıkarmıştır.

Anahtar kelimeler: Toplumsal cinsiyet, cinsiyet kültürü, cinsiyet kimliği, cinsiyet rolleri, cinsiyet eşitsizliği, İslam'da kadın.

An Assessment on Gender Conception in Islamic Culture

Abstract

In this study, discussions about gender approaches based on biological and social learning are summarized. In particular, the accumulation of Islam in this subject has been tried to be examined through womanhood. According to this, Islam emerged in a culture dominated by traditional patriarchal values regarding gender and criticized this tradition, which mostly subordinates women, in various aspects and laid down principles that have the potential to empower women. However, especially after the death of the prophet, masculine values began to cover this potential and the discourse that made women worthless began to increasingly influence the religious field. The factors as Muslims' experiences of modernization and their experiences around urbanization have emerged a critical attitude and a new accumulation of re-reading the existing tradition in the presence of women sensitive values.

Key words: Gender, gender culture, gender identity, gender roles, gender inequality, women in Islam.

Giriş

Türkiye'de kadınlara yönelik şiddet, yaygınlık ve yoğunluğu yanında artan görünürlüğü ile de ciddi bir tartışma alanıdır. Bu durum kadınların şehirlerde eskiye oranla eğitsel, mesleki ve kamusal hizmetlere erişim imkânlarının yükselmesi ile beraber geleneksel ataeril kültürel rol ve beklentilerle uyumlarının zayıflamasıyla irtibatlıdır. Toplumsal olarak inşa edilmiş kadınlığın, kendisini destekleyen geleneksel yapı değiştikçe dönüşmesi, bu yöndeki beklentiler daha yavaş dönüştüğü için başta aile olmak üzere sosyal hayatın birçok alanında bu ikisi arasında kriz yaşanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Türkiye'de her yıl yüzlerce kadın öldürülmekte, daha yaygın bir şekilde cinsel, psikolojik, ekonomik, sözlü vb. birçok şiddet biçimine maruz kalmakta, boşanma isteği, reddedilme ve aldatılma şüphesi başta olmak üzere temelde kadınlıkla

ilgili beklentilerin karşılanmaması ve bu yöndeki kaygılar, kendilerine yönelik şiddeti artırmaktadır.

Geleneksel cinsiyet rol ve beklentileri ile bunlar etrafında kurulan değerler, erkeği dış dünyayı inşa eden aktif, güçlü, akıllı ve bu nedenle de egemen bir cins olarak kurarken kadınları özel alana mahsus, annelik ve ona bağlı bakım ve yeniden üretim işleriyle sınırlı, kırılgan, pasif ve bu nedenle de bağımlı bir varlık olarak kodlamaktadır. Değişen yaşam koşulları ve kadınların elde ettiği olanaklar bu beklentilerle uyumsuz bir durum ortaya çıkarmakta, bu uyumsuzluk da kadınlara yönelik şiddeti beslemektedir. Dolayısıyla kadınlara yönelik şiddeti anlamak ve ona yönelik çözüm üretmek ihtiyacı, şiddetin kadın ve erkek olmaya dair toplumsal cinsiyet anlayışları ve buna bağlı değer yargıları ile ilişkisini gündeme getirmektedir. Böyle bir kaygıdan hareketle bu yazı özellikle kadınlık üzerinden toplumsal cinsiyet ve İslam kültürünün bu konuya yaklaşımını problem edinmiştir.

Cinsiyet kimliği ve buna bağlı beklentilerin inşasında, toplumsal anlayışlarımızı şekillendiren ekonomik ve politik faktörler yanında dinsel unsurlar da etkili olmakta; dinsel metinler ve buna dayalı olarak gelişen düşünce birikimi cinsiyete bağlı mevcut değer yargılarının oluşumunda ve güçlenmesinde önemli roller oynamaktadır. Bu çerçevede İslam cinsiyet algılarının yerleşmesinde kurucu ve onaylayıcı görevler icra ederken yine cinsiyet anlayışları tarafından beslenen eziyet, baskı, hak ihlali ve şiddet pratiklerine karşı onun ne söylediği merak edilmekte, insan onurunu garanti etmesi beklenen İslam'ın bir tür şiddete direnme ve karşı durma referansı haline gelip gelemeyeceği tartışılmaktadır. Bu çerçevede bu yazı öncelikle cinsiyet üzerine mevcut biyolojik ve toplumsal temelli iki yaklaşımı ele alıyor ve devamında İslam kültürünün, kadını erkeğe tabi olması gereken bir cinsiyet olarak gören baskın yaklaşımını irdeliyor. Daha sonra da hâkim İslami cinsiyet söyleminin, tefsirde, fıkhıta ve tarihte kadın aleyhine görülen ve erkek egemenliğini beslediği düşünülen değerlendirme biçimlerine karşı geliştirilmiş toplumsal cinsiyete duyarlı okuma şekillerini tartışıyor.

Biyolojik ve Toplumsal Cinsiyet Yaklaşımları

Sosyal bilimlerde yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren, doğuştan getirdiğimiz biyolojik cinsiyet özelliklerimize göre değiştirilemez yeteneklerimiz, duygularımız, beceri ve sorumluluklarımız olduğu kabulüne karşılık bu niteliklerimizin doğumdan ziyade toplumsal yaşantılarımız tarafından belirlendiğini savunan toplumsal cinsiyet teorisi önem kazanmaya başlamıştır. Buna göre toplumsal cinsiyet kültürel olarak kadını ve erkeği toplumsal bir kadına ve erkeğe dönüştüren kategoridir. Doğuştan gelen biyolojik farklılıklar kültürel olarak yorumlanarak her bir cinse uygun özellikler ve roller tanımlanır. Bu da kadın ve erkeğin sorumluluklarını, sosyal hak ve kaynaklara erişiminin ne derecede olacağını belirler. Buna göre biyolojik cinsiyet doğuştan gelirken toplumsal cinsiyet toplumsallaşma süreci ve kültürü içinde edinilen kadın ve erkek olma özelliklerini ifade etmekte, erkeklik ve kadınlığın toplumsal inşası ve ona bağlı eşitsizlikleri ima etmektedir. Toplumsal cinsiyet doğumdan başlayarak toplumsal ilişkiler yoluyla ve uzun bir süreç boyunca toplumun din, gelenek, töre, adet ve değerlerine göre içselleştirilmekte ve kazandırılmaktadır (Ersöz, 2016, 20-21; Gürsoy, 2017, 82; Saygılıgil, 2016, 10). Toplumsal cinsiyetin edinildiği toplumsallaşma sürecinde bireyler cinsiyetlerini çoğunlukla içinde yaşadıkları toplumun beklentileri

doğrultusunda inşa ederler. Böylece toplum bireylere nasıl davranabilecekleri, hangi işlerde çalışabilecekleri ya da çalışmayacakları, nasıl giyinebilecekleri veya konuşabilecekleri şeklinde birçok davranış kuralını kurumsallaştırıp normalleştirmiştir. Bu sosyalleşme sürecinde erkeklik ve kadınlığa ilişkin davranış kalıpları çeşitli onay ve reddetme pratiklerinin desteğiyle bireyler üzerinde zorlayıcı bir baskı kurar. Bu baskı ile bireyler, cinsiyetlerine bağlı davranış ve tutumlarında benimsenme veya ayıplanma ve cezalandırılmanın yollarını benimsemiş olurlar (Uluocak&Gökulu&Bilir&Karacık&Özbay, 2014, 27).

Erkek egemen sistem bütün kurum ve söylem biçimleriyle kadınların özel ve kamusal hayatlarını düzenleyip denetler. Bunu da kadını güçsüz, pasif, kontrol edilmesi gereken bir varlık olarak işaretleyerek yapar. Beden üzerinden normal/anormal, ahlaklı/ahlaksız, namuslu/namussuz, kirli/temiz, engelli/sağlam gibi ikilikler ve kategoriler yaratılarak beden disiplini altına alınır. Kontrol ve disiplinin en çok görünür olduğu kadın bedeni kendisini erkeğin bedeninin erkeği anlattığından daha fazla anlatır hale gelmiş; kadın erkeğe göre daha fazla bedenselleşmiştir (Saygılıgil, 2016, 11; Elçik, 2016, 194-195). İnsan neslinin devamı için kadın bedenin taşıdığı önem onu toplumsal denetime tabi kılmış; erkeğin cinsellik ve neslin devamındaki rolünün öne çıkarılması kadının baskılanması ve dolayısıyla ikincil konuma düşmesini beraberinde getirmiştir. Toprak ile özdeşleştirilen kadın bedeni ancak erkeğin sahiplenmesiyle anlam kazanmaktadır. Yani neslin devamında esas rol erkeğe yüklenirken kadın ikincil bir pozisyon ve anlam kazanarak pasif bir alıcıya dönüşür. Bu durumda tek başına bir anlam ifade etmeyen kadını sahiplenilen ve koruyan erkek ilahi gücün de temsilcisi olur. Kadının erkek tarafından toprak misali sahiplenilmesi ve yönetilmesi ise kadın bireyselliğini engellerken onu erkeğe ait topluluğun bir sembolü haline getirir (Doğan, 2016, 22-28).

Cinsiyetin ne anlama geldiği doğum anından başlanarak verilen isim, yakıştırılan renkleri, öğretilen oyunlar, biyolojik cinsiyete bağlı olarak daha çok öne çıkarılan ahlaki unsurlar ve bunlar üzerinden verilen telkinler, ödül ve cezalar, teşvik edilen meslekler gibi hayatın her alanını kuşatan bir öğrenme süreci boyunca benimsenir (Ersöz, 2016, 8). Süreç boyunca ait olunan toplumun cinsiyet rejimine dayalı beklentilerini karşılayacak şekilde değer yargıları, kültürel normlar ve gelenekler aktarılır (Kaylı, 2017, 61). Bu çerçevede toplumun çoğunluğu erkekleri saldırgan, mantıklı ve sorunların üstesinden gelmeyi bilen cins olarak kodlarken kız çocuklarına iyi ilişkiler kurabilmeyi, sempatik, uyumlu, ağır başlı, itaatkâr, becerikli ve sorumluluk sahibi olmayı öğretir (Gürsoy, 2017, 82). Sosyalleşme ve içselleştirme aracılığıyla kadınlık fedakârlık, zarafet, duygusallık, konuşkanlık, anaçlık ve özel alanla irtibatlandırılırken erkeklik maceracılık, saldırganlık, rekabetçilik, duyguların gizlenmesi ve kamusal alana aitlikle kurulur. Oysa antropolojik ve tarihsel çalışmalar kadınlık ve erkeklik özelliklerinin kültürden kültüre ve zamana göre değişkenlik gösterdiğini ortaya koymaktadır (Ersöz, 2016, 27).

Kadınlık ve erkeklik kurguları toplumdan topluma çeşitlilik gösteren gelenek ve ideolojik araçlarla inşa edilmektedir. Bunun bir parçası olan cinsiyet ilişkileri kültür, din, üretim düzeni tarafından kurulurken bu yapıların her birinin de yeniden üretimini etkilemekte, cinsler arası ilişkileri ve bu ilişkilerin yarattığı eşitsizlikleri görünmezleştirmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri cinsiyetleri ve aidiyetleri inşa ederek kadın ve erkeklerin nasıl davranıp nasıl hissedeceklerini belirlemekte; bir cinsi

değerinden daha dezavantajlı hale getiren temel hakların kullanımı ve sosyal imkânlardan yararlanma konusunda eşitsizliğe yol açmaktadır (Kaylı, 2017, 61, 74). Toplumsal cinsiyet erkeklik ve kadınlık hakkında toplumsal olarak üretilmiş özelliklere bağlı olduğu için kadın ve erkek arasında bunlara bağlı olarak aile, eğitim, ekonomi, hukuk, din ve sağlık gibi kurumsal kaynakları, fırsatları ve gücü kullanma konusunda oluşan eşitsizliklere de göndermede bulunur. Toplumsal norm ve beklentilerce şekillenen cinsiyet, sosyal hayatta değer gören kaynaklar, güç ve irade gibi niteliklerin eşitsiz dağılımına neden olarak toplumsal cinsiyet hiyerarşisi oluştururlar (Ersöz, 2016, 21-22). Bu da toplumsal cinsiyet sosyalleşmesinin kadınlar açısından sosyal hayatta eğitim, çalışma, siyaset, sağlık hizmetleri ve özgürlüklere ulaşmada eşitsizlikler, kısıtlanmalar, engellenmeler ve ayrımcılıklar ortaya çıkarmasına neden olur. Toplumsal cinsiyete dayalı roller kadınlara belirli rolleri yerine getirme görevi yüklemekte, bu görevleri yerine getiremediklerinde birtakım yaptırımlar uygulamaktadır. Muteber kadın imajına aykırı şekilde yorumlanabilecek gülmek, uygunsuz giyinmek, çeşitli şekillerde itaatsizlik, evlilik öncesi flört ya da cinsel ilişki durumlarında kadınları öldürmeye varan çeşitli cezalandırma yöntemleri uygulanmaktadır (Gürsoy, 2017, 83).

Cinsiyetler arası fark ve buna bağlı eşitsizliklerin kültürel süreçlerin ürünü olduğunu savunan görüşün karşısında yer alan biyolojik deterministlere göre ise kadınlar ve erkekler arasındaki farkların nedeni doğuştan gelen fizyolojik ayrılıklardır (Ersöz, 2016, 27). Bu ayrılıklar kadın ve erkeğin farklı rol, sorumluluk ve niteliklerle anılmasının değiştirilemez nedenleridir. Modern dönemde de bu özcü yaklaşım geleneği devam etmiştir. 17. yüzyıla başlayan Aydınlanma döneminde evrenin akli ve matematik ilkelere göre işlediği ve bu ilkelere uygun olmayan her şeyin akıldışı ve ikincil olarak etiketlendiği bakışı hâkimdir. Bu yaklaşım akıldışı olanın akıllı olan tarafından denetlenip kontrol edilmesi gerektiği kabulünü de içerir. Yani olgun akıldan mahrum olduğu düşünülen kadınlar, çocuklar ve hayvanlar akıl sahibi varlıkların dayatmalarına tabi olmak zorundadır (Doğan, 2016, 31-33). Ayrı dünyalar teorisi olarak da biline bu yaklaşıma göre kadın ve erkek bir diğer cinsten olmayanlara sahip olarak birbirini tamamlayacak şekilde yaratılmıştır. Dolayısıyla biri diğerine üstün olma tartışmasına sokulamayacak iki cinsiyet anlayışı, bunlar arasındaki farkları biyolojik yapıya dayandırmakta ve bunların değiştirilemez olduğunu savunmaktadır. Cinsler arasındaki eşitsizliği bilinçaltı ve çocuk cinselliği üzerinden açıklayan modern psikanalizin kurucusu Freud'a göre de kadın olarak doğmak eksik olmak anlamına geldiği için erkeğe gönüllü olarak tabi olmaya neden olur. Freud'un penis sahibi olmamayı kadınların ikincil statüsünün nedeni sayan düşüncesi onu takip eden Lacan ve Kristeva tarafından aşılıp çalışılmış; Lacan aslolanın penis değil ona yüklenen anlamlar olduğunu ifade etmiştir. Kristeva da Lacan gibi biyolojik farklılıkların yanı sıra dilin önemine vurgu yaparak cinsler arası farklılıkların dil yoluyla yaratıldığını söylemiştir (Doğan, 2016, 34-35, 37-40). Erkek akıllı, egemen, güçlü ve cesur kadın ise güçsüz, zayıf, duygusal, pasif ve itaatkâr olarak tasvir edilmiştir. Kadın ve erkeğin bu şekilde birbirinin zıttı olarak konumlandırılması dil yoluyla yeniden üretilir ve süreklileştirilir. Cinsellik, hukuk, gelenekler gibi sosyal hayatın her alanında kullanılan dil yoluyla bu, güç ile güçsüzlük ve birincil ile ikincil olma durumları tekrarlanarak sağlamlaştırılır. "Erkek gibi kadın", "karı gibi ağlamak" gibi dile yerleşmiş birçok deyim kadın ve erkek arasında insani sıfatlar, roller, pozisyonlar ve gücün paylaşımı konusundaki anlayışları çok iyi yansıtır. Bu nedenle kadının ikincil konumunu bir kader

olarak biyolojik (fitri) farklılıklarla açıklamak yetersizdir. Simone de Beauvoir'ın dediği gibi "kişi kadın doğmaz, kadın olur". Ona göre ataerkil düzende esas olan erkek olup kadın rastlantısaldır. Erkek kimliği de kadınlığa denk düşen eksiklikten uzak bir özellikler bütünüdür (Doğan, 2016, 49-59).

Kadının cinselliğinin ve emeğinin tahakküm altına alınıp denetlendiği, eşitsiz cinsiyet ilişkilerinin kurumlaştığı toplumsal örgütlenme biçimi, kadın çalışmaları alanında ataerki terimiyle tartışılır. Ataerki aynı zamanda aile mülkiyetinin paylaşımında erkeğe ayrıcalık tanıyan, erkeğin kadından üstün olduğu inancına dayalı olarak kadın üzerinde erkek denetimini meşru gören sistemin adıdır (Kaylı, 2017, 72-73). Buna temel olan şey de cinsiyetlerin doğuştan getirdiği düşünülen ve dolayısıyla tartışmaya kapalı özelliklerdir. Böylece erkeler ve kadınlar arasındaki biyolojik farklılıklar cinsiyet söylemleri yoluyla toplumsal farklılıklara dönüştürülür (Tahincioğlu, 2011, 30, 36). Erkek egemenlik ve baskısını yaratan bu sistem idare, üretim, din, medya, eğitim gibi genişçe bir alanda yerleşik kurumsal örgütlenme ve ilişki biçimlerini içerir. Nasıl ortaya çıktığı üzerine çeşitli kuramlar olduğu ataerkinin, M.Ö. 3000'li yıllarda yazının bulunması ve kentlerin gelişmesine paralel olarak artan egemenlik mücadeleleri nedeniyle devlet kontrolü ve askeri rekabetin önem kazanması ile ortaya çıkan sınıflı toplum yapısında kadın denetiminin erkeğe verildiği ailenin kurumsallaşmasıyla yerleşmeye başladığı söylenir. Bu anlayışa göre kent toplumunun karmaşıklaşması ve mesleki farklılaşmanın artması kadınların ekonomik alandaki gücünü zayıflatarak onların düşük statülerini daha da derinleştirmiştir. Kent devletleri arası mücadeleler erkek egemenliğini öne çıkarmış, cinsiyete dayalı ayrımın yasalarca da desteklenerek pekişmesini sağlamıştır. Bu durum otoritenin kaynağının baba ve koca olması, kadınlar ve çocukların da bu mutlak otoritelere itaat etmesi zorunluluğu getirmiştir (Arıkan, 1997, 2, 4). Temelde kadın cinselliğinin denetimi temelinde örgütlenmiş ataerki aile kurumu toplumsal cinsiyet eşitsizliklerinin de kurucu gücü olmuştur. Ataerki kültür içinde tanımlanan cinsellik rolleri kadınlar üzerinde cinsellik merkezli baskı ve şiddetin de kaynağı olmuştur. Yani baskı ve şiddet ataerki yaklaşımla belirlenen kadınlık ve erkeklik tanımlarıyla yakından ilgilidir (Tahincioğlu, 2011, 39-42). Fatmagül Berktaş'a göre eski Mezopotamya'da ortaya çıkan ataerki sistem kurumsallaştıkça özellikle kadın bedeni üzerindeki denetim biçimleri ve cinsiyetleriyle ilgili haklarını kurumlaştırdı. Ataerki söyleme esas olan ön kabul ve varsayımlar; kadınlar ve erkeklerin sadece biyolojik olarak değil ihtiyaç, yetenek, işlev, yaratılış ve tanrısal beklentiler bakımından da farklı olduğu; erkeklerin doğal olarak daha akılcı oldukları ve bu nedenle de hükmetmek için yaratıldıkları ve bunun onlara dünyayı ve kadınları denetleme hakkı verdiği, kadınlarınsa daha zayıf, irrasyonel ve duygusal açıdan dengesizliği temsil ettikleri; erkeklerin rasyonel yetenekleriyle dünyayı düzenledikleri ve daha aşkın bir işleve sahip oldukları, kadınlarınsa çocuk doğurmak ve yetiştirmek ile gündelik hayatı yeniden üretme yoluyla içkin faaliyetler için var olduklarıdır (Berktaş, 2014, 26-27).

Cinsiyete özgü davranışların düzenlenmesi toplumların siyasi, sosyo-ekonomik ve dini koşullarına göre farklılaşır. Yasal ve dini kurallar, siyasi şartlar ve ekonomik durum, kültürel birikim ve teknoloji gibi birçok faktör cinsiyetin ve cinsel yaşantıların biçimlenmesinde rol oynar. Türkiye de dâhil Müslüman toplumların çoğunluğunda kadınların cinselliğini kontrol eden; kadınların bedenlerini ve davranışlarını kadınların kendilerine değil, topluma, aileye, erkeklere mal eden bir bakış açısı hâkimdir

(Amado&İlkkaracan, 2018, 7-8). Kadını erkeğe oranla eksik ve dolayısıyla erkeğe tabi kılınması gereken bir varlık olarak gören bu yaklaşım çoğu zaman din adına üretilmiş değer yargılarından beslenir. Bu durumlarda din kadınlara dair cinsiyet beklentilerini destekleyen baskı ve şiddet biçimlerine itiraz etmeyen hatta onu meşrulaştıran, sürdüren bir sistem olarak işlev görebilir. Bu da insan haklarını ve onurunu önemseydiği ve iyi insan olmaya yaptığı vurgularla öne çıkan dinin, kadınlara yönelik şiddet eylemlerindeki rolünü tartışmalı hale getirir.

İslam Kültüründe Cinsiyet Anlayışı

Cinsiyet temelli yargılar ve terbiye süreçleri çoğu zaman dinle ilişkilendirilmekte, cinsiyete dayalı değer, norm ve uygulamaların dini kurallarla yakın ilişki içinde olduğu veya bunların birbirini desteklediği varsayılmaktadır. Bu anlayışa göre cinsiyet merkezli düşünce ve uygulamalar dinden destek alınarak meşrulaştırılabilmekte; dinin kültürle iç içeliği de buna zemin hazırlamaktadır. Kadın bedeninin kötülük kaynağı olduğu ve kontrol edilmesi gerektiği düşüncesini içeren dinsel değerler, üreticisi temelde din olmayan, kökenleri dinden ve daha özelden İslam'dan önceye giden bir geçmişe sahiptir. Mesela Yunan düşüncesinde erkek akılla, kadın ise maddeyle temsil edilmiş, kadın yönetme açısından da ahlaki açıdan da eksik görülmüştür. Aristo'da da Platon'da da erkek aklı temsil ederken kadınlar kölelerle beraber aşağı sınıftan görülmüştür. Benzer şekilde kadın cinselliği tehlikeli ve yıkıcı erkek cinselliği ise övgüye layık, bereket kaynağı olarak kabul edilmiştir. Yunan düşüncesindeki baskın cinsiyet yaklaşımına farklı şekillerde hem modern düşüncede hem de İslam felsefesinde rastlayabiliriz (Köysüren, 2013, 23, 26-27; Doğan, 2016, 45). Ataerkil cinsiyet ve utanç kuralları ile dinsel kültürdeki cinsiyet anlayışı arasındaki bu benzerliklere rağmen genel kabul; erkeğin üstünlüğü ve buna bağlı değer ve pratiklerin dinlerden bağımsız bir güce sahip olduğudur. Buna göre İslam da Hristiyanlık da içine geldikleri tarımcı ve göçer toplulukların değerlerini taşımışlardır. Bu nedenle her iki dinsel kültürde de bekâret, erkek otoritesi ve annelik kutsanmıştır (Gezik, 2003, 21).

İbrahimi dini kültür tanrısı erkek olarak tasavvur etmeye meyilli olup tanrısal güç koruyucu ve kollayıcı, güç sahibi erkeklikle bir arada düşünülür. Kadınsa ibadet, karakter yapısı ve eylemlerinde eksik yaratılmış bir varlık olarak görülür. Bu da erkeklerin kadınları denetleme ve düzeltme gücünü meşrulaştırır (Doğan, 2016, 29; Köysüren, 2013, 27, 30-31). Kadın anlayışında Yahudilik'ten Hristiyanlığa oradan da İslam'a doğru, kadın lehine bir gelişim süreci görülmekle beraber İslam peygamberinin vefatından sonra geleneksel uygulamalar egemen hale gelmiştir. İslam erkek ve kadınlara, takva ile yükselme yoluyla Allah karşısında makbul bir kul olabileceklerini söyler. Kur'an'da kadınlar ve erkekler inanan olma vasfıyla eşitlenir ve her ikisi için de ahlaki gelişmişlik daha muteber bir kul olmanın şartı olarak görülür. Fakat geleneksel ataerkil yorumla kültürel uygulamalar dinsel kurallar haline gelmiştir. Buna karşın İslam'ın mistik yorumları ise genellikle daha ılımlı bir yaklaşımla manevi yükselişi merkeze koyan bir söylemi benimsemişlerdir (Köysüren, 2013, 34-36).

İslam kültüründe kadın ve erkek olmaya yüklenen anlamlar onların cinselliklerine yüklenen anlamlardan bağımsız olmamıştır. Geleneksel İslami metinlerde her iki cins dinsel haz konusunda eşit görülürken cinsel güdüler konusunda birbirine karşıt olarak tanımlanırlar. Erkeklerin rasyonel, kadınlarınsa duygusal ve kendilerini kontrol etmede

yetersiz oldukları kabul edilir. Dolayısıyla cinsiyetlerin farklı kurgulanması kadınların ve erkeklerin temelde biyolojik, psikolojik ve cinsel farklılıkları olduğu varsayımına dayandırılır. Buna göre de kadın cinselliği kontrol edilmezse sosyal karmaşaya, yani fitneye neden olur. Bu varsayım dayalı olarak kadın hareketlerinin düzenlenme biçimleri toplumdan topluma farklılık göstermiş; kadınların hareket özgürlüklerinin engellenmesinden bekâret testlerine, kadın sünnetinden sözde namus cinayetlerine kadar farklı uygulamalara rastlanmıştır (İlkkaracan, 2018, 17-19). Fatima Mernissi buna dayanarak kadın cinselliği üzerine Müslüman toplumlarda birbiriyle çelişen biri örtük diğeri açık iki teoremin olduğundan bahseder. Açık olanın erkeklerin kadınlarla ilişkilerinde saldırgan, kadınlarınsa pasif olduğu şeklindeki günümüzde yaygın olan inanç olduğunu; örtük olanın ise İmam Gazali'nin eserlerinden örneklerle medeniyeti kadınların tahrip gücünü kontrol etme mücadelesi olarak gören yaklaşım olduğunu söyler. İki teoremin de kadınlara eninde sonunda biçtiği pozisyon pasiflik ve erkeğe tabi olmaktır (Mernissi, 2018, 38-40). Kadınların her halükarda erkeğe tabi olması gerektiği yönündeki bu anlayış sadece Müslüman toplumlara ya da İslam düşüncesine has bir durum değildir. Karı koca hakları bağlamında erkek himayesinin karşılığı olarak erkeği cinsel olarak tatmin etmek, üreme ve ev işi görevlerini kadının üstlenmesi üzerine kurulu bu sistem, yakın zamanlara kadar neredeyse dünyanın her yerinde geçerliydi. İslam hukukunda cinsiyet meselesi üzerine çalışan Kecia Ali bu nedenle geçmişin dini metinleriyle meşgul olurken bu metinleri kaleme alan müelliflerin esas aldıkları varsayımların günümüz varsayımlarından farklı olan özelliklerini göz önünde bulundurmak gerektiğini söyler (Ali, 2015, 39, 53).

İslam'ın kadının cinselliğini tanıması, ona miras ve boşanma hakkı vermiş olmasına rağmen Kur'an'ın geldiği toplumsal koşulları yansıtan ifadeler, ayetlerin kadın üzerinde erkek kontrolünü devam ettirecek şekilde değerlendirilmesini kolaylaştırmıştır (Gezik, 2003, 69-70). Kuzey Afrika'da Müslüman kültür üzerine çalışmış antropolog Germaine Tillion, Kur'an'ın kadının serveti ne olursa olsun karısı ve çocuklarına bakma yükümlülüğünü erkeğe verdiğini, ayrıca evli kadına kişisel mallarını kocadan bağımsız yönetebilme hakkı tanıdığını, bunlarla beraber kadınlar için getirdiği ve aşiret için tam anlamıyla bir bomba olarak görülebilecek miras hakkıyla döneminin en feminist yasasını temsil ettiğini ifade eder (Tillion, 2005, 176-177). Tillion Kur'an'ın pek çok konuda tanrının bağışlayıcılığından söz etmesine rağmen miras yasasını çiğnemeye karşı yoruma kapalı bir şekilde çok katı olduğunu söyler (Tillion, 2005, 179). Buna göre başörtüsü, oruç, kurban gibi gelenekte var olan uygulamalar dinsel yasayla birlikte daha da güçlenir ve sahiplenilirken kadınlara tanınan miras, ifade ve tasarruf hürriyeti gibi haklar görmezden gelinmiş ve yok sayılmıştır. Böylece yerleşik cinsiyet düzeninde iyileştirme yapılması bir yana, kadına yaklaşım ve ona dair beklentiler dinsel argümanlarla desteklenir hale gelmiştir (Tillion, 2005, 92). Bu da kadınların yaşadığı cinsiyet temelli şiddet ve hak ihlallerine karşı dinin pozisyonunu tartışmalı hale getirmiştir. Hidayet Tuksal, teolojik açıdan cinsiyetçiliğin İslam tarafından bizzat üretilen bir şey olmadığını, fakat onun tarafından kısmen onaylanan kısmen de eleştirilen bir durum olduğunu ifade eder. Buna göre Kur'an metinlerinde toplumun cinsiyetçi kabullerine dair epeyce eleştiri olmakla beraber Kur'an, erkek egemenliğini dönüştürecek bir devrim de önermemiş; bunun yerine mevcut sistem içerisinde kadınların durumlarını iyileştirmeyi benimsemiştir. Tuksal Kuran'daki erkek egemen fonu zamanın ve dönemin toplumsal koşullarının bir yansıması olarak gördüğünü ve

dolayısıyla o sistem içerisinde üretilmiş çözümleri bugün için üretilmiş çözümler olarak görmediğini söylemiştir (Tuksal, 2008, 33).

İslam'ın muhatap olduğu nesil, erkek soyuna dayalı, kabile temelli ve toplulukçu bir kültürden gelmesine rağmen Kur'an bir birey olarak insana hitap etmiş ve bu sayede kadınlar da kendilerini bu davetin muhatabı sayabilmişlerdir. Bu açıdan İslam'ın ilk dönemleri, kadınların eşlerinden ve ailelerinden izin almadan Müslüman olabildikleri, hicret ettikleri, mescitte erkeklerle aynı ortamda namaz kılabilirdikleri ve peygambere sorular sorabildikleri, bu anlamda bireysel varlıklarının kabul edildiğinin birçok örneğini görebileceğimiz bir dönem olmuştur (Tuksal, 2008, 34). Fakat İslam'ın ilk dönemlerinde görünür olan bu öznel ve cesaret daha sonraları gerilemiş, peygamber döneminde şahit olunan pek çok kazanım yok olmaya başlamıştır. Hidayet Tuksal, Peygamberin mütevazı ve şefkatli yönlerinin bile erkek egemen değerlere zarar vermeyecek şekil ve şartlarda değerlendirildiğini; İslami yazılı literatürde kadını erkek için yaratılmış bir alt tür olarak gösteren bazı tasvirlerin, onu kötülük ve fitnecilikle özdeşleştiren hadis rivayetlerinin, kadını erkekten farklı, eksik ve ikincil kılan bir yaklaşımın meşrulaştırılmasında etkili olduğunu söylemiştir (Tuksal, 2008, 35-36). Bu bağlamda İslam toplumlarında kitabın emirlerine zıt yorumlanmış alanlardan biri de yerleşik cinsiyet kalıplarını onaylayacak şekilde, kadına yaklaşım ve ondan beklentilerle ilgili birtakım temel hakların yok sayılması olmuştur. Peygamber sonrası İslam kültüründe daha baskın hale gelen kadın ve erkeğin birbirinden farklı görevleri olduğu şeklindeki düşünce yapısı, cinsiyetler arası toplumsal farkların biyolojik nedenlere dayandığını, yani fıtrattan kaynaklandığını savunur. Bu anlayışa göre kadını erkeklerle eşitleme çabası kadını mağdur edecek boş bir çaba olur. Bu nedenle erkeklerin ağır sorumluluklarını kadınların zayıf bedenlerine yüklemek yerine, onların doğuştan getirdiği ev ve çocuk bakımı ile ilgili yeteneklerinin geliştirilmesi gerekir. Fıtrat düşüncesi Allah'ın iki cinsiyeti birbirini tamamlamak ve farklı biyolojik yapılarına bağlı olarak farklı görev ve özellikler edinmeleri gayesi üzere yarattığını içermektedir (Doğan, 2016, 40-41, 48).

Kur'an'ın cinsel haklar, şahitlik, miras, eşlerin birbiriyle ilişkisi hakkındaki bazı ayetleri, onun erkeklere ayrıcalık tanıdığı şeklinde yorumlanabilmektedir. Bu konudaki tartışmalı ayetlerden biri olan Nisa-34. ayetini, geleneksel âlimler ve çağdaş Müslüman araştırmacılar birbirinden farklı değerlendirmişlerdir. Bu ayetin klasik ve Ortaçağ yorumları kadın itaatini ve erkek otoritesini vurgularken en son yorumları ise erkeğin evlilikteki mali sorumluluklarına ve hanımı üzerindeki gücünün sınırlı oluşuna vurgu yapmıştır (Ali, 2015, 223). Bu ayette geçen ve aileyi ayakta tutanlar, işleri yürütenler ve sorumluluk sahibi olanlar gibi anlamları bulunan "kavvam" kelimesi, bazı müfessirlerce erkeğin mükemmel, kadının eksik oluşu fikrine daha çok dikkat çekilerek yorumlanmışken, bazılarınca da bu erkek üstünlüğü erkeğin evlilikteki yükümlülüklerine vurguyu da içermiştir. İlerlemeci yorumlar ise erkeklerin harcadıkları şey nedeniyle "kavvamun" olmaları durumunun, kadınların da çalışıp harcama yaptığı bir dünyada değiştiğini ve böylece erkeklerin tek otorite olma özelliklerini kaybettikleri düşüncesini içerir. Kecia Ali, Kur'an'da erkekler ve kadınların ontolojik bakımdan birbirlerine eşit olarak kabul edildiğini, fakat bu dünya hayatında sosyal bakımdan eşit kabul edilmediklerini söyler (Ali, 2015, 220-225). Amina Wadud ve Asma Barlas ise Kur'an'ın erkeklere erkek olmaları hasebiyle hitapta bulunduğu yerlerin hala geçerliğini yitirmemiş bir ataerkilliğin pratik ihtiyaçlarına cevap verdiğini söylemişlerdir. Onlara

göre erkeklere kadınlara karşı yükümlülüklerini yerine getirmelerini emrederken kadınlara da bağımsız davranma serbestiyeti tanıyan bu emirler (özellikle evlilik, boşanma, aile ile ilgili konularda), ataerkilliğin tamamen reddi değilse bile erkeğin aile üzerindeki hâkimiyet ve denetim sahibi olduğu anlayışının yörüngesinden bir sapmadır (Aktaran Ali, 2015, 237).

Müslüman toplumlarda baskın cinsiyet yaklaşımını yansıtan bir diğer konu da yaratılış öyküsüdür. Bu mesele tefsirciler tarafından; İslam öncesi dinsel-kültürel birikimden sızan kabullerle; kadının erkek için yaratıldığı, kadının yoldan çıkarıcılığı ve erkeğin üstünlüğü düşüncelerini olumlayacak şekilde yorumlanmış; Kur'an'ın, kişinin Allah katındaki değeri konusundaki tek değerlendirme kriteri olan takva ve dürüstlük gibi değerler ikincil hale gelmiştir. Kur'an'ın kadınları ilgilendiren diğer ayetleri de bu kabuller üzerinden yorumlanmış, yine ayetlerde karakterleri yönüyle takdir edilen kadınlar görmezden gelinmiş, peygamber dönemi ve sonrasında kafalarına takılan meseleleri tartışmaktan çekinmeyen, kamusal vazife gören ve cesurca siyasi faaliyet yürüten Müslüman kadınlar yok sayılmıştır. Asma Lamrabet'e göre Kur'an'ın desteklediği, kadınlar için bağımsız bir statü sağlamaya çalışan değişim süreci, maskülen ve literalist tefsir geleneği ve ataerkil içtihat kültürünce sekteye uğratılmıştır (Lamrabet, 2017, 58-59). Leila Ahmed, böylece Kitap'ın erkekleri kayıran ahlaki emirleri kanun olurken kadınlara adil muameleyi öngören emirlerinin kanun değil, en iyi haliyle birer tavsiye haline geldiğini söyler. Mesela erkeklerin kadınlardan boşanma hakları olduğunu söyleyen ayetler kanunlaşırken kadın eşlerin adil muamele görme haklarından bahseden ayetler sadece tavsiye edilen uygulamalar olmuş, böylece kadınların kaderi erkeklerin vicdanına bırakılmış ve bununla ilgili hukuki bir boşluk ortaya çıkmıştır (Ahmed, 2018, 69-70). Dolayısıyla Kur'an metninin cinsiyet dengelerini iyileştirmeye müsait kısımları, yaygın cinsiyet algısı ile baş edemeyerek ona uygun kılıflara bürünmüştür. Konuya bu zaviyeden yaklaşan araştırmacılar, bu durumun üstesinden gelebilmek için klasik içtihat ve tefsir yöntemlerinin yanı sıra dilbilim, tarih, edebi analiz, sosyoloji, antropoloji vb. yöntemlerle kadınsal sorgulama ve tecrübeleri de okuma sürecine dâhil ederek cinsiyet meselelerine karşı duyarlı yeni bir hermenötik önermiştir. Bu yaklaşım; yaratılış hikâyelerinde olduğu gibi erkeğin üstünlüğü fikrini vurgulayan asılsız hikâyeleri düzeltmek için Kuran ayetlerini yeniden incelemeyi, kadınların erkeklerle eşit olduğunu yansıtan ayetleri öne çıkarmayı, cinsiyetler arası farklardan bahseden ve çoğunlukla erkek egemenliğini meşrulaştırmak için kullanılan ayetleri de bağlamlandırmayı benimser. Kuran'da erkeğin üstünlüğü, çok eşlilik, şahitlik, kadının dövülmesi ve miras paylaşımı gibi İslam'ın kadını ikincilleştirdiği tezini destekler görünen ayetlerin, peygamberin uygulamalarını da kendi bağlamlarında işin içine katarak yeniden yorumlanmasıyla İslam'ın kadın düşmanı bir din olarak algılanması ve o yönde kullanılmasına karşı çıkar (Badran, 2017, 45-50).

Kur'an üzerine çalışan çağdaş araştırmacılar Asma Barlas, İslam'da insanoğlunun rolünü ve öznelliğini belirleyen şeyin onun cinsel kimliği değil, Kur'an'ın öğretileriyle uyum içindeki eylemleri olduğunu belirtir. Kur'an kadının daha aşağı bir varlık olarak gösterildiği ve iki cinsiyet arasında uyumsuzluk ve eşitsizliğin olduğu Batılı ataerkil gelenekte olduğu gibi biyolojik cinsiyete toplumsal anlamlar da yüklemes. Barlas Kur'an'ın erkeği mantıklı, kadını ise duygusal şeklinde ikili karşıtlıklar üzerinden tanımladığını ve bu taraflardan hiçbirini cinsiyetinden dolayı imtiyazlı görmediğini, her iki cinsi de eşit ahlaki yükümlülüklerle sahip bireyler olarak değerlendirdiğini söyler

(Barlas, 2017, 83-85). Dolayısıyla İslam hukukuna uyarlanan cinsiyet eşitsizliğinin temeli, ilk Müslüman toplumlardaki kültürel kurallardır. İslam'ın idealleri özgürlük, adalet ve eşitliğe teşvik ederken İslam toplumlarının sosyal ve kültürel yapısı bunların gerçekleşmesini zorlaştırmıştır. İslam hukuk literatürü söz konusu ideallerden ziyade kültürel ilkelerin etkisinde kalmıştır. Kadınların erkekler için yaratıldığı, korunmaya muhtaç oldukları, kadın cinselliğinin toplum için tehlike arz ettiği şeklindeki teoriler, başta evlilik olmak üzere cinsler arası ilişkileri yöneten yasalar haline gelmiştir (Mir-Hosseini, 2017, 121). Yani Kur'an'ın özgürleştirici mesajı ve peygamber geleneğine rağmen Müslüman toplumlarda yüzyıllar boyunca kadını eksik ve tabi gören bir kültür kurumsallaşmıştır. Dolayısıyla çağdaş araştırmacılar Kur'an'ın her şeyden önce adalet ve eşitliği temel aldığını, insanlar arasında cinsiyet ya da ırk gibi herhangi bir nedenle ayrımcılık üreten bütün söylem ve uygulamaların Kur'an mesajıyla çeliştiğini ifade ederler (Lamrabet, 2017, 56.). Pınar İlkcaracan da diğer birçok sosyal bilimci gibi İslam'ın durağan ve tekil bir geleneğe sahip olmadığını; hayatta kalabilmek, yayılabilmek ve gücünü devam ettirebilmek için çeşitli mekân ve zamanlarda çeşitli sosyo-politik ve ekonomik koşullarla etkileşim halinde olduğunu söylemiştir. Bu çerçevede kendisinden önceki tek tanrılı dinlerin ve İslam öncesi inanış ve uygulamaların mirasını yüklenerek varlığını sürdürmeye çalıştığı için Müslüman toplumlarda cinsel davranışları düzenleyen unsurlar arasında İslam'ın rolünü belirlemenin güç olduğunu ifade etmiştir (İlkcaracan, 2018, 16).

Sonuç

Sosyal bilimler alanında cinsiyete bağlı rollerin, beklenti, davranış ve tutumların doğuştan geldiği kabulüne dayalı özcü bakışa karşılık yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumsal cinsiyet yaklaşımı güçlenmeye başlamıştır. Buna göre cinsiyetlerimiz ve buna bağlı rol ve değerler toplumsal olarak inşa edilmekte ve kültürden kültüre, dönemden döneme değişmektedir. Toplumsal cinsiyet teorisi kadın ve erkek olmanın bebeklikten başlayarak hayat boyu devam eden bir süreç boyunca öğrenildiğini, mevcut kurumlar ve yerleşik yasalarca kutsandığını, yeniden üretildiğini ve devam ettirildiğini söyler. Buna göre ataerkil gelenek erkeği üstün, güçlü, akıllı, egemen cins olarak tanımlarken kadını ona bağımlı, pasif, duygusal bir alt cins olarak kabul eder. Bu kabuller yüzyıllar boyunca varlığını güçlü bir şekilde sürdürmüş, kadınları yaşamın birçok alanında ikincilleştiren uygulamaların temelini oluşturmuştur. Kadına yönelik şiddeti besleyen mekanizmanın kurucu temelleri de bu kabuller olmuştur. Birçok din ve daha özelde İslam da bu ataerkil değerlerin hâkim olduğu bir çağ ve toplum içinde ortaya çıkmış, hitabını mevcut geleneğin varsayımları üzerinden şekillendirmiştir. Çok eşlilik, kadına miras, kadının dövülmesi, şahitlik gibi birçok konuda kadınlar aleyhine yorumlanabilecek ilkeler ortaya koyduğu yönünde eleştirilen İslam, konu üzerine çalışan çağdaş araştırmacılara göre ortaya çıktığı kadın karşıtı gelenekle tamamen uyumlu olmamış, belli noktalarda kadın lehine özgürlükçü imkânların kapısını aralamıştır. Peygamberin hayatında da gözlemlemenin mümkün olduğu bu iyileştirici tutum, onun vefatından sonra yerini eski uygulamalara bırakmıştır. İslam düşünce geleneği peygamber sonrası dönemde erkek egemen toplumsal değerlerin daha baskın olduğu bir üretim dönemine girmiş, kadının toplumsal konumunu güçlendiren ilk dönem kazanımları görünmezleşmiştir. Böylece

kadının erkeğe göre ikincil pozisyonu bu birikimden yansıyan neredeyse dinsel ilkelerden biri olarak görülebilmektedir.

Modern dönemde ortaya çıkan reformcu İslam ise tarihsel bağlamca belirlenmiş kurallar ile vahye dayalı normların birbirinden ayrılması gerektiği talebiyle İslami literatürün üretildiği ataerkil bağlamın eleştirilebilmesinin yolunu açmış, İslam içerisinde yükselen bir cinsiyetçilik eleştirisine vesile olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren Müslüman ülkelerde kadınlar daha fazla eğitim aldıkça dini söylemi cinsiyet yönüyle demokratikleştirme talebi içeren alternatif bir bilgi birikimi oluşmaya başlamıştır. Sosyal bilimlerin de desteğiyle adalet ve eşitlik prensiplerini öne çıkararak özellikle İslam hukukunu, tefsiri ve İslam tarihini ataerkil yorumlardan uzaklaştırmak için temel kaynakları yeniden okuma çaba ve talepleri belirginleşmiştir. İslami metinlerin erkek ayrıcalıklı yorumlarını, toplumsal cinsiyete duyarlı bir bakış açısıyla okuma biçimi elbette kendisini aydın, entelektüel kesimde daha çok belli etmiş; bunun dışında işler daha yavaş ilerlemiştir. Bu anlamda İslam'ın erkek üstünlükçü bir söylemde gelenekle kol kola vermesinin geniş bir kesimde kadın hayatlarını olumsuz yönlerde etkilemeye devam ettiği söylenebilir. Yani din henüz yaygın geleneksel uygulamaların kadınları ezen biçimlerine yoğun ve yüksek sesli bir eleştiri zemini olabilmış değil. Bunu Türkiye'de yaygın dini cemaatler ve din eğitiminin verildiği diğer alanlara hâkim kadın söylemi üzerinden müşahade edebiliriz. Müslümanların geniş bir kesiminde kadınların özgürlüğü ve erkeklerle eşitliği söylemleri Batılı, fesat bir söylem olarak kodlanır; kadın ve erkeğin farklı yaratıldığı ve bu nedenle de eşitlikten ziyade birbirini tamamlamaya dayalı adaletin asıl olduğu vurgulanır. Bununla beraber kadın cinayetlerinin artışı, şehir hayatının imkânları, teknoloji, kadınların yaşadıkları cinsiyet temelli eşitsizliklere daha fazla itiraz edebilir hale gelmesi vb. unsurlar kendilerini dindar olarak gören küçük bir kesimde bu yöndeki geleneğe karşı eleştirel bir tavrın gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Bazısı kadın hareketine mesafe ile kadın erkek eşitliği söylemine karşı adalet kavramını öne çıkarırken bazısı da Kur'an ve Peygamber'in hayatından referanslarla kadın erkek eşitliğini savunmaktadır. Dolayısıyla din, kadınların hayatını kısıtlamak, onların sesini kısmak ve eşitsiz statülerini devam ettirmek için yaygın biçimde hala çok güçlü bir meşruiyet kaynağı olarak kullanılmakla beraber daha örgütsüz bir kesim de kaynağını dinden alan bir tavırla kadınları ikincilleştiren uygulamalara karşı yeni bir bakış açısı ortaya koymaktadır.

Kaynakça

Ahmed, Leila. "Arap Kültürü ve Kadınların Bedenlerinin Yazılışı". *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*. Der. Pınar İlkcaracan. 55-74. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.

Ali, Kecia. *Cinsel Ahlak ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2015.

Ali, Zahra. "Giriş". *İslami Feminizmler*. Der. Zahra Ali. 13-33. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

- Amado, Liz - İlkcaracan, Pınar. "Önsöz". *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*. Der. Pınar İlkcaracan. 7-9. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Arıkan, Gülay. "Ataerkillik Kavramıyla İlgili Sosyolojik Tartışmalar", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 14/1-2 (1997): 1-24.
- Badran, Margot. "İslami Feminizm Nedir?". *İslami Feminizmler*. Der. Zahra Ali. 37-50. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Barlas, Asma. "Müslüman Kadınlar ve Baskı: Kur'an'dan Yola Çıkan Özgürlük Okuması". *İslami Feminizmler*. Der. Z. Ali. 65-87. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Berktaş, Fatmagül. *Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın*. İstanbul: Metis Yayınları, 2014.
- Doğan, Recep. "Namus", "Töre" ve Eril Şiddet Yargıtay Kararları, *Toplumsal Cinsiyet Kuramları*. Ankara: Ütopya Yayınevi, 2016.
- Elçik, Gülnur. "Beden, İki Nokta Üst Üste". *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Haz. Feryal Saygılıgil. 187-212. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.
- Ersöz, Aysel Günindi. *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi*, Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.
- Gezik, Erdal. *Şeref, Kimlik ve Cinayet*. Ankara: Kalan Yayınları, 2003.
- Gürsoy, Elif. "Kadına İlişkin Namus Algısının Kadın Sağlığı Üzerine Sınırlayıcı Gücü", *Toplumsal Cinsiyet Farklı Disiplinlerden Yaklaşımlar*, ed. Derya Altun-Huriye Toker. 79-106. Ankara: Nika Yayınevi, 2017.
- İlkkaracan, Pınar. "Giriş: Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik". *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*. Der. Pınar İlkcaracan. 1-32. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018.
- Kaylı, Derya Şaşman. "Kadın Bedeninin Annelikle İmtihanı: Toplumsal Cinsiyet Bakış Açısının Annelik Kurgularıyla İlişkisi", *Toplumsal Cinsiyet Farklı Disiplinlerden Yaklaşımlar*, ed. Derya Altun-Huriye Toker. 61-78. Ankara: Nika Yayınevi, 2017.
- Köysüren, Aliye Çınar. *Kültürel ve Dini Algıda Toplumsal Cinsiyet*. Ankara: Sentez Yayınları, 2013.
- Lamrabet, Asma. "Özcülüğün Reddi ile Müslüman Düşüncenin Radikal Reformu Arasında". *İslami Feminizmler*, Der. Zahra Ali. 51-64. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Mernissi, Fatima. "İslam'da Aktif Kadın Cinselliği Anlayışı". *Müslüman Toplumlarda Kadın ve Cinsellik*. Der. Pınar İlkcaracan. 33-53. İstanbul: İletişim Yayınları, 2018a.

Mir-Hosseini, Ziba. "Gerçekleştirilememiş Bir Proje: İran'daki Müslüman Kadınların Eşitlik Arayışı". *İslami Feminizmler*. Der. Zahra Ali. 101-125. İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

Pope, Nicole. "Namus Cinayetleri: Ataerkil Denetim Araçları", *Namus Adına Şiddet Kuramsal ve Siyasal Yaklaşımlar*. Der. Shahrzad Mojab - Nahla Abdo. 107-116. İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

Saygılıgil, Feryal. "Giriş". *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları*. Haz. Feryal Saygılıgil. 9-16. Ankara: Dipnot Yayınları, 2016.

Tahincioğlu, A.Nevin Yıldız. *Namusun Halleri*. İstanbul: Postiga Yayınları, 2011.

Tillion, Germaine. *Harem ve Kuzenler*. İstanbul: Metis Yayınları, 2005.

Tuksal, Hidayet Şefkatli. "Türkiye'de Müslüman Kadının Değişen Halleri". *Cinsiyet Halleri Türkiye'de Toplumsal Cinsiyetin Kesişim Sınırları*. Der. Nil Mutluer. 31-43. İstanbul: Varlık Yayınları, 2008.

Uluocak, Şeref - Gökulu, Gökhan - Bilir, Olgun - Karacık, Nigar Etizer - Özbay, Dilek. *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği ve Kadına Yönelik Şiddet*, Edirne: Paradigma Akademi Yayınları, 2014.